De Gooise *r* – waar, waarvandaan en waarheen?

Koen Sebregts

Engelse Taal en Cultuur, Universiteit Leiden

Colloquium Jong Nederlands, Antwerpen, 14 mei 2008

De ‘Gooise’ *r*

Wikibooks (lemma “Dutch/alfabet”), Engelstalige uitleg over Nederlandse spelling en uitspraak:

- A third type of /r/ currently making inroads into Dutch is "Gooise R", named after the Gooi area in the Netherlands, where Dutch television is produced (Hilversum) and this speech feature is popularly thought to have originated. This concerns an approximant sound, not unlike American /r/ in words such as "bar", without trilling or friction.

http://en.wikibooks.org/wiki/Dutch/Alfabet#The_Dutch_.22r.22

(versie 18 maart 2008)

De ‘Gooise’ *r*

Wikibooks (lemma “Dutch/alfabet”), Engelstalige uitleg over Nederlandse spelling en uitspraak:

- The replacement process is known as the "Gooise R". Het Gooi is the region where Dutch television is produced (Hilversum) and where a few presenters with this ugly speech impediment were hired.

http://en.wikibooks.org/wiki/Dutch/Alfabet#The_Dutch_.22r.22
(versie 2 februari 2007)

De ‘Gooise’ *r* buiten de taalkunde

- Negatieve reacties
  - Publicist Kuitenbrouwer: “een krachtige bron van wrevel” (Van Bezooijen 2007)
  - *Kinderen-voor-Kinderen 2006*-producer Eric van Thijn: “de Gooise *r* er helemaal uitgeramd” (Brandt Corstius 2006)
  - Anti-Gooise *r* Hyve
- Van Bezooijen 2005, 2007: positieve waardering sprekers Gooise *r*
- Conclusie: veelbesproken door niet-taalkundigen

De ‘Gooise’ *r* in taalkunde

- Maar ook veelbesproken door taalkundigen…
  - In korte tijd veel aandacht: Van den Toorn 1992; Van de Velde 1996; Stroop 1998
  - “Waarvandaan?” – herkomst, historisch en geografisch.
    - Het Gooi?
    - Randstad/West Nederland (Stroop 1998, Van Bezooijen et al. 2002)
    - Relatief recent (eerste vermelding literatuur: 1938)
  - “Wie?” – sprekers.
    - Jongeren (kinderen) / vrouwen (meisjes) (Van Bezooijen, Kroezen en Van den Berg 2002, Van Bezooijen 2005)
  - “Waar?”/“Waarheen?” – verspreiding.
    - Vanuit Westen, door jonge vrouwen (zie boven)
    - In standaardtaal (Van de Velde 1996; Smakman 2006)

De ‘Gooise’ *r*: hoe?

- “Hoe?” – fonetische eigenschappen
  - Belangrijke vraag die nog niet afdoende werd beantwoord
  - Kan licht werpen op “waarvandaan” (fonetische verwantschap → fonetische herkomst) en “waarheen” (fonetische eigenschappen → fonologische distributie)
- “Hoe?” – plaats van articulatie (wijze=approximant)
  - Alveolair? (Gussenhoven 1992)
  - Retroflex? (Stroop 1998)
  - Pre-velair? (Collins & Mees 1996)
  - Uvulair (Van Oostendorp 2008)

Corpus I: articulatiedata

- 8 jonge vrouwelijke sprekers Standaardnederlands
  - Universitaire achtergrond
  - Afkomstig uit Randstad, Zuid-Holland, (Noord) Gelderland
- Taak: afbeeldingen benoemen
  - n=23, incl 7 "'Gooise' *r* contexten"
- Opname:
  - Audio
  - Video lipbewegingen
  - Echo tongbewegingen – UTI

Ultrasound Tongue Imaging (UTI)

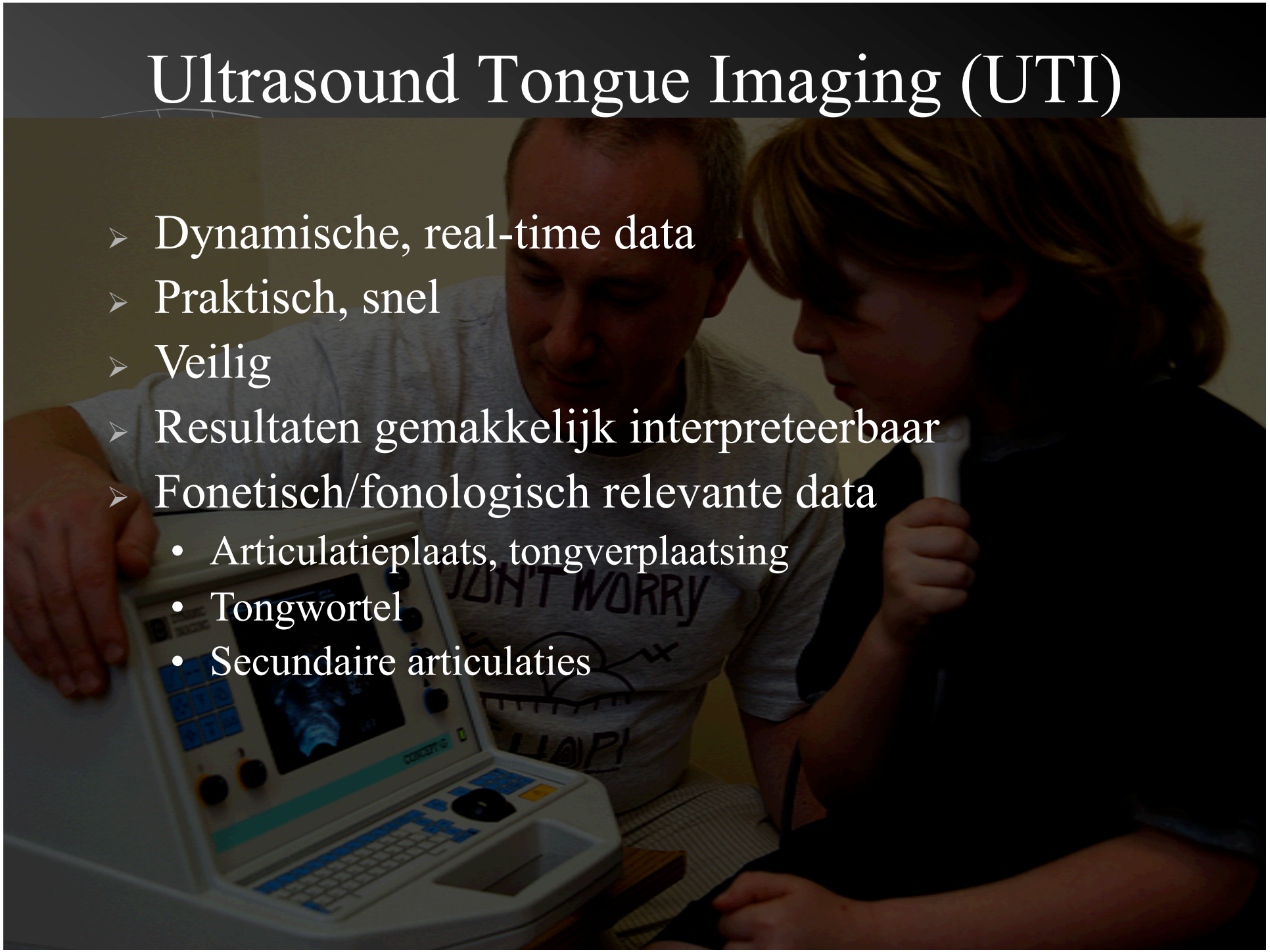

- Dynamische, real-time data
- Praktisch, snel
- Veilig
- Resultaten gemakkelijk interpreteerbaar
- Fonetisch/fonologisch relevante data
  - Articulatieplaats, tongverplaatsing
  - Tongwortel
  - Secundaire articulaties

Ultrasound Tongue Imaging (UTI)

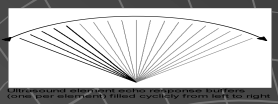

waaiervormig beeld van echo-opname

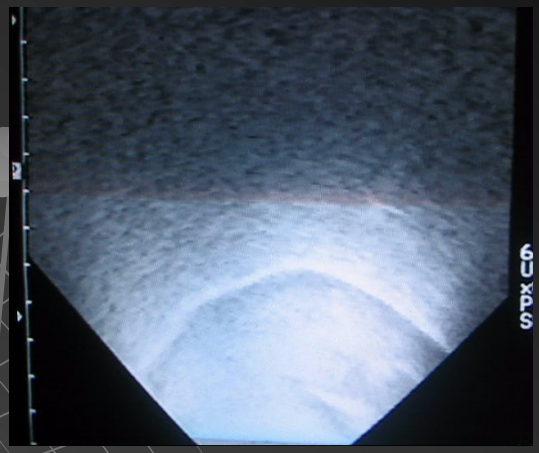

tongwortel links, tongpunt rechts

Voorbeeld

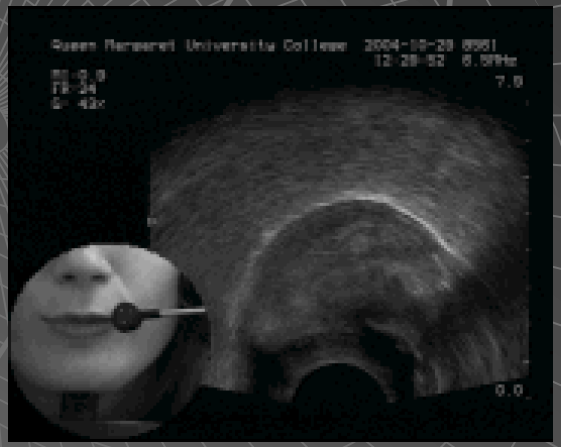

Resultaten: meerdere articulatieplaatsen

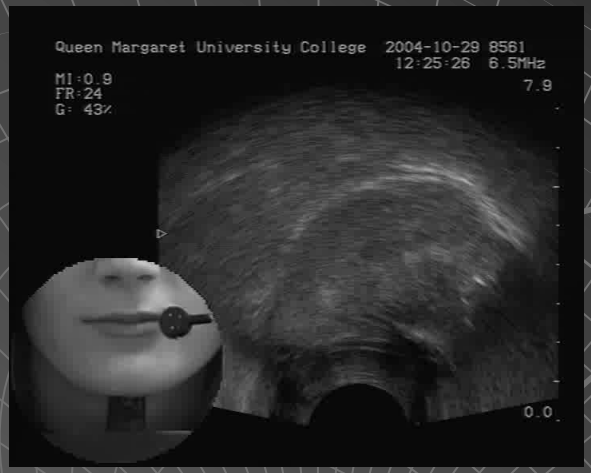

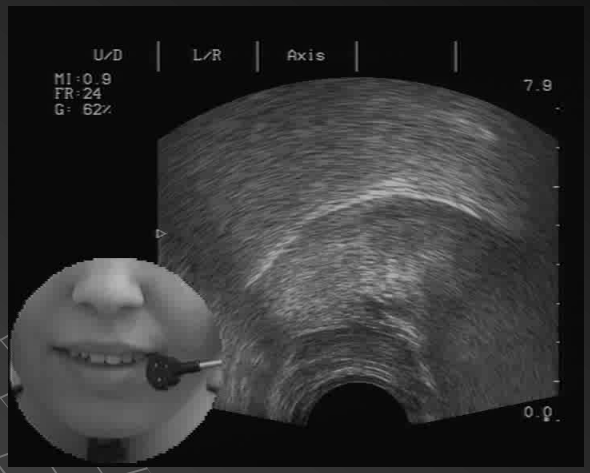

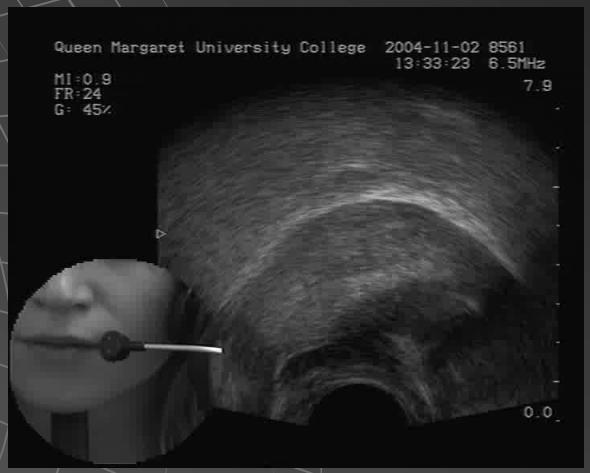

A B

C D

Resultaten: meerdere articulatieplaatsen

Huig-/r/-spreekster ONSET/ tongpunt-retroflex in CODA

Huig-/r/-spreekster ONSET/ "bunched" velair in CODA

Tongpunt-/r/-spreekster ONSET/CODA

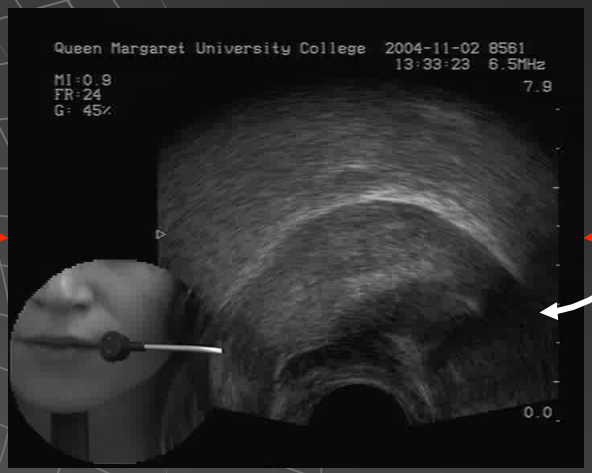

Huig-/r/-spreekster ONSET/ "bunched" velair in CODA

Resultaten: articulatie ≠ akoestiek

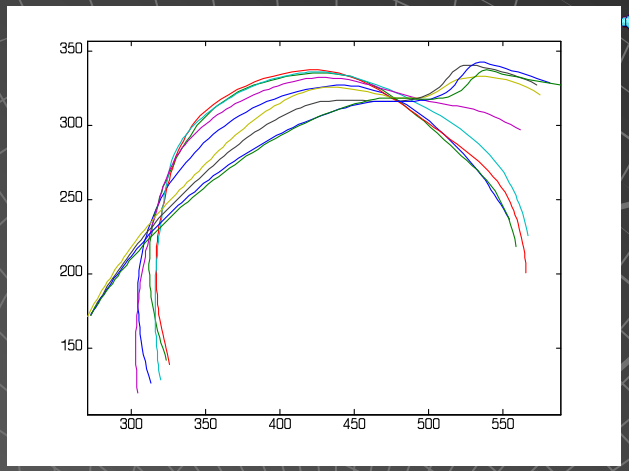

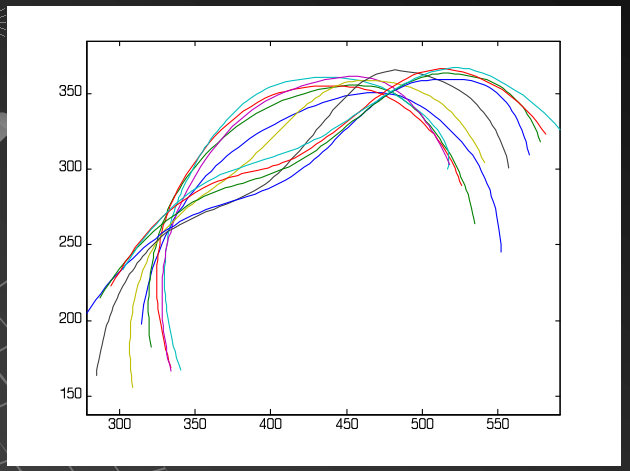

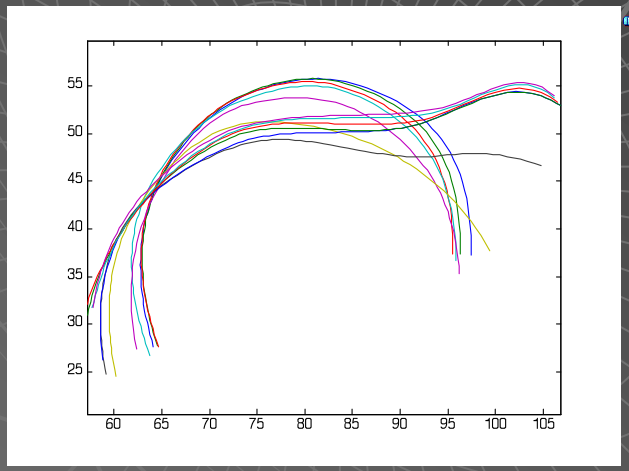

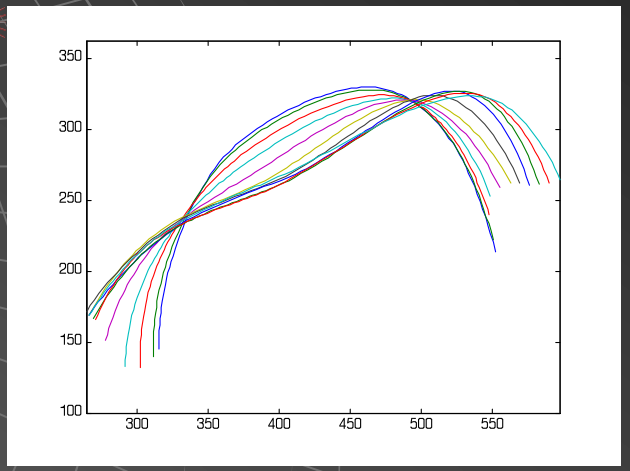

Resultaten: akoestisch wél constant

- F2/F3-conflatie = “Gooise” *r*-target (*boer*)

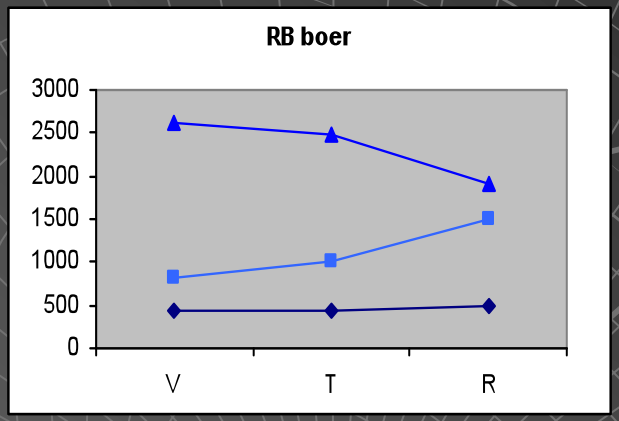

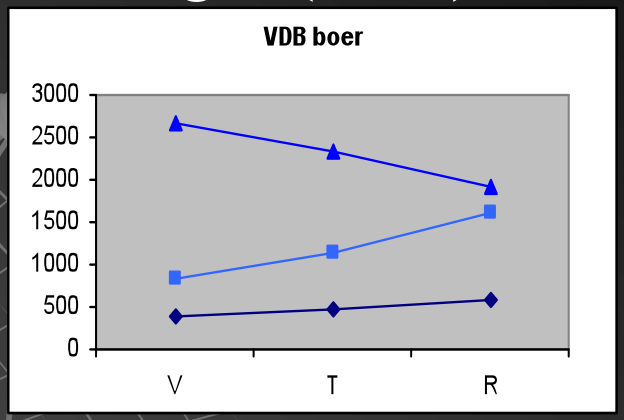

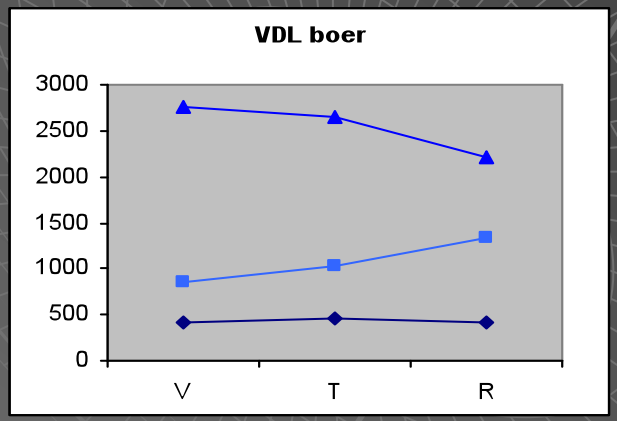

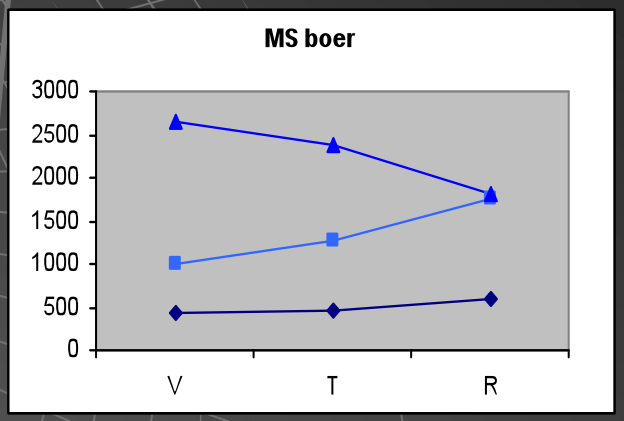

Resultaten: akoestisch wél constant

- F2/F3-conflatie = “Gooise” *r*-target (*boer*)

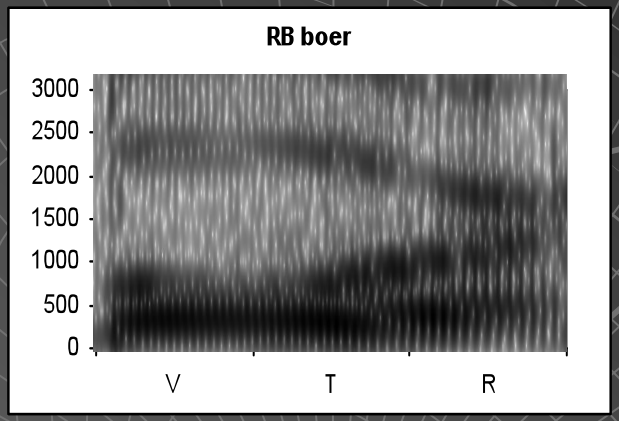

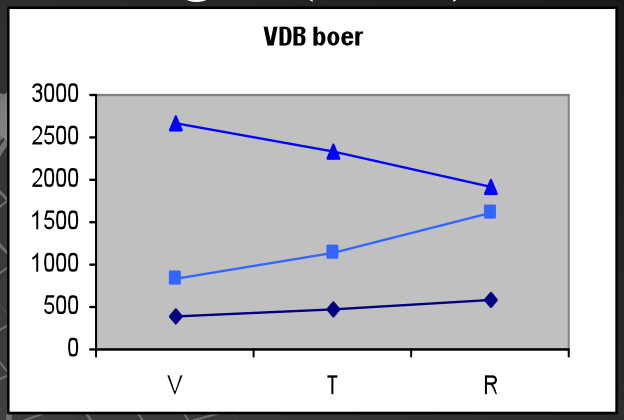

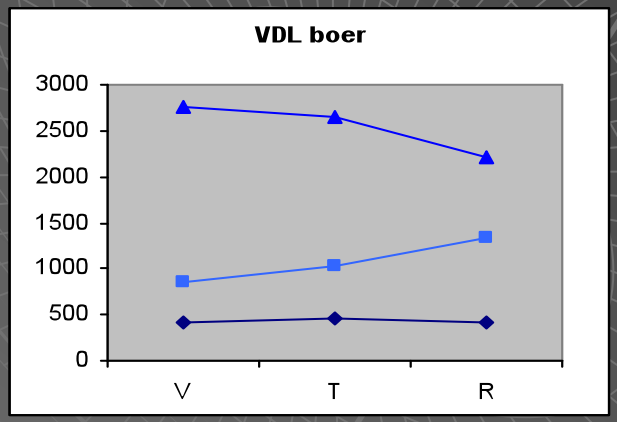

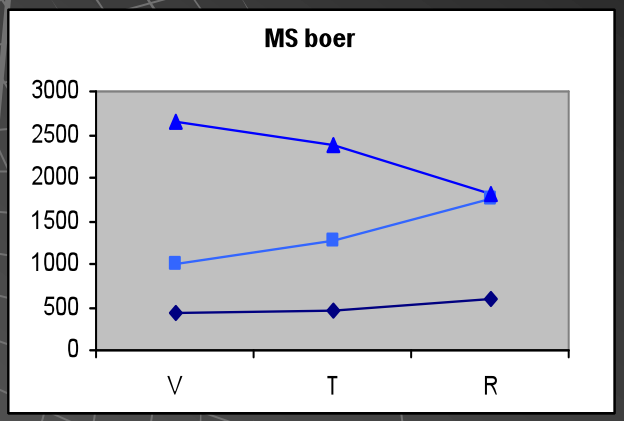

Resultaten: akoestisch wél constant

- F2/F3-conflatie = “Gooise” *r*-target (*boer*)

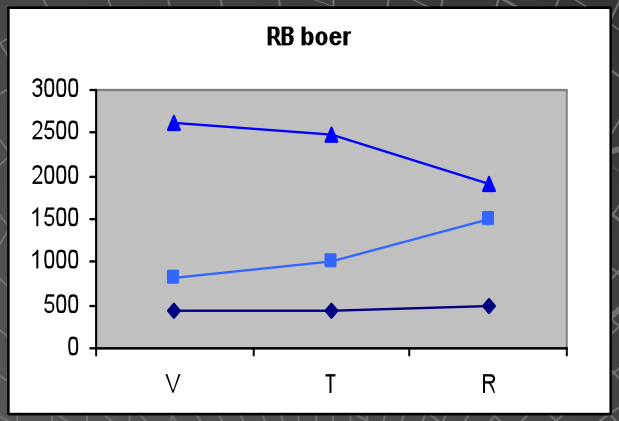

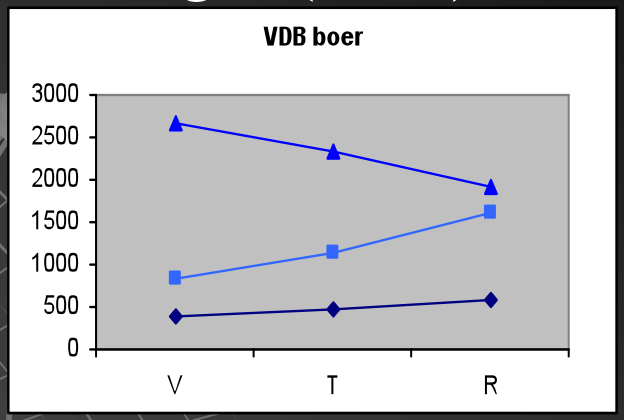

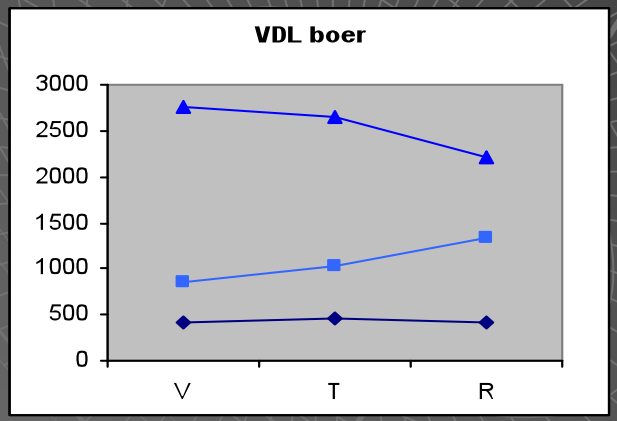

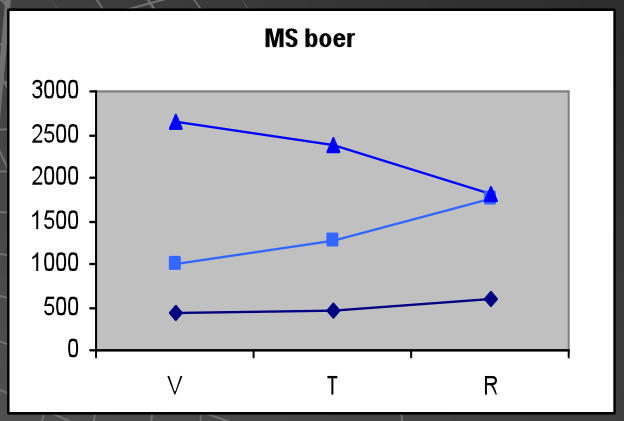

Resultaten: akoestisch wél constant

- F2/F3-conflatie = “Gooise” *r*-target (*schaar*)

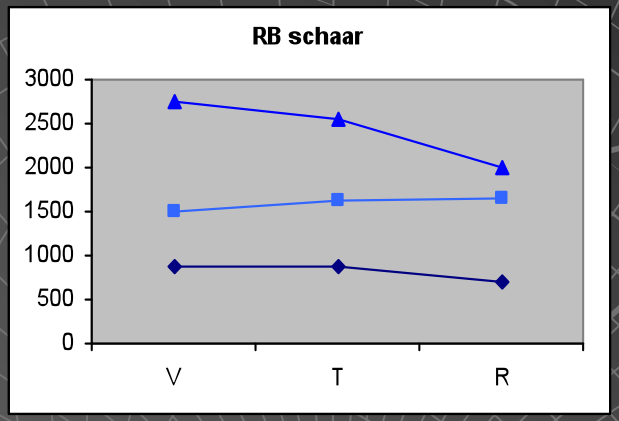

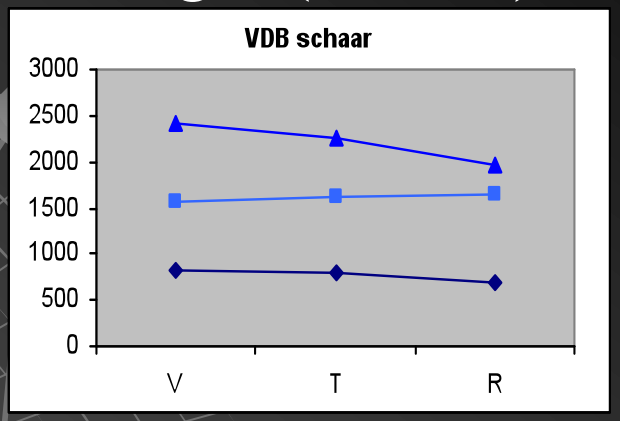

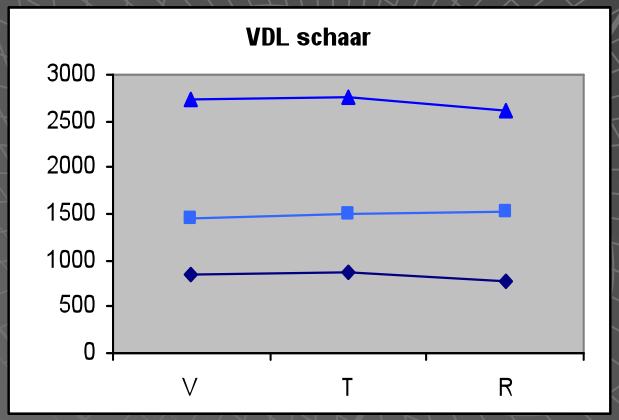

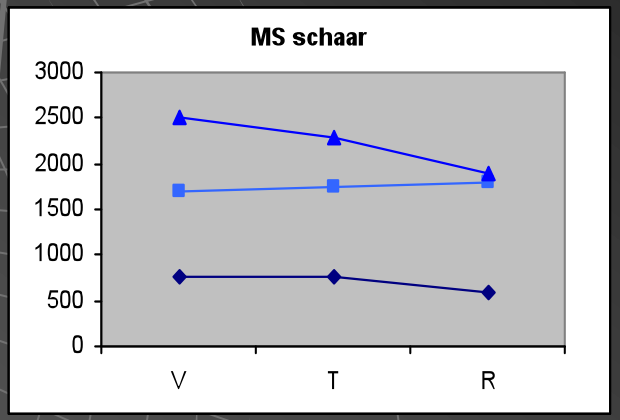

Conclusies Echo-onderzoek

- Meerdere articulatieplaatsen/wijzen "Gooise" *r*
  - retroflex
  - Palato-velaire "bunching" (zadelvormig dorsum)
- Verschillende articulaties → akoestisch sterk gelijk / Gelijkaardige articulaties → akoestisch verschillend
- Combinatie "Gooise" *r* in coda met uvulaire varianten in onset (ook bij retroflexe articulatie)
- Akoestische definitie zinvol
  - F2/F3-conflatie correleert met "Goois" percept
  - Tongpuntspreker 2 ontbeert karakteristiek F2/F3-verloop

Definitie “Gooise” *r*

- “Gooise” *r* kan dus akoestisch gedefinieerd worden
  - F2/F3
  - Nuttig bij scoren/labellen *r*-varianten
  - Kan ook fonetische relatie met andere varianten aan het licht brengen
- Nut blijkt uit data groter corpus: Hema (2001-2003)

Corpus II: Hema

- 10 steden in Nederland en Vlaanderen:
  - Amsterdam Den Haag
  - Leiden Utrecht
  - Rotterdam Nijmegen
  - Brugge Gent
  - Antwerpen Hasselt
- Sociolinguistisch design: 4 x 10 sprekers per stad (leeftijd, sexe)
- Plaatjestaak en woordenlijst: 22.000 tokens met /r/ in diverse contexten

Corpus II: Hema

- 22.000 tokens gescoord
  - Auditieve waarneming
  - Consensustranscriptie
  - Meerdere luistersessies
  - Veel discussie
- Geen “Gooise” *r* variant, wel “centrale approximant”

boer peer kaars boer bord kaars
CAP CAP CAP SJWA? SJWA SJWA

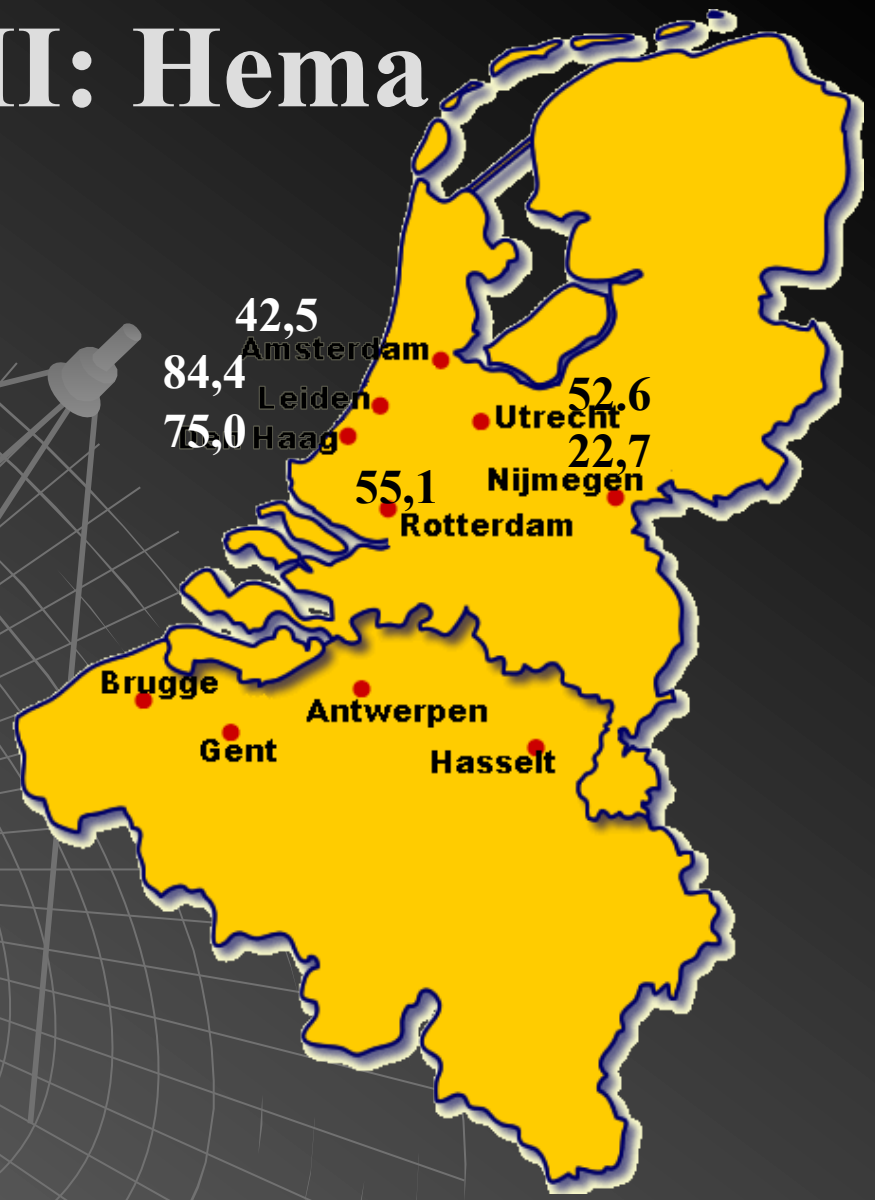

Corpus II: Hema

F2 en F3 dicht
genoeg bij elkaar

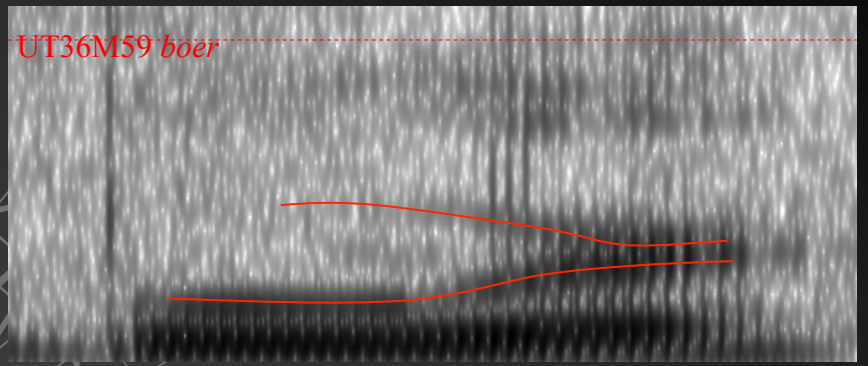

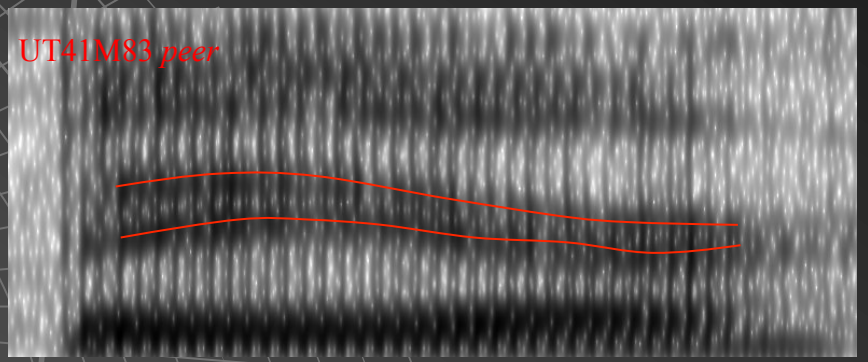

boer peer kaars boer bord kaars
CAP CAP CAP SJWA? SJWA SJWA

Corpus II: Hema

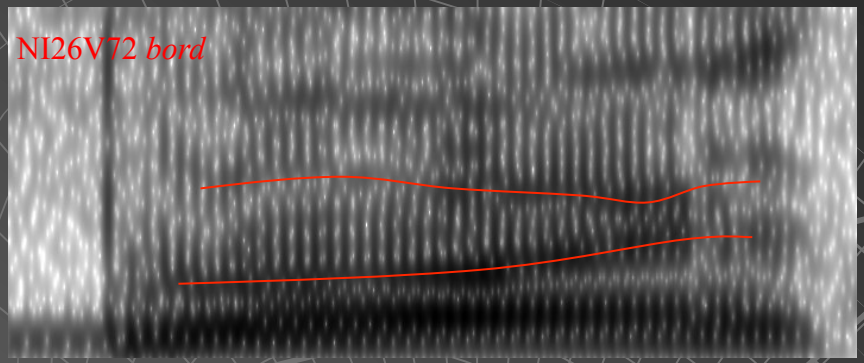

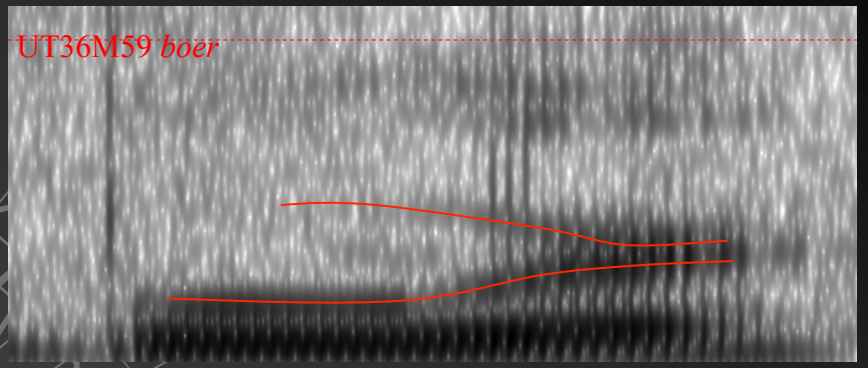

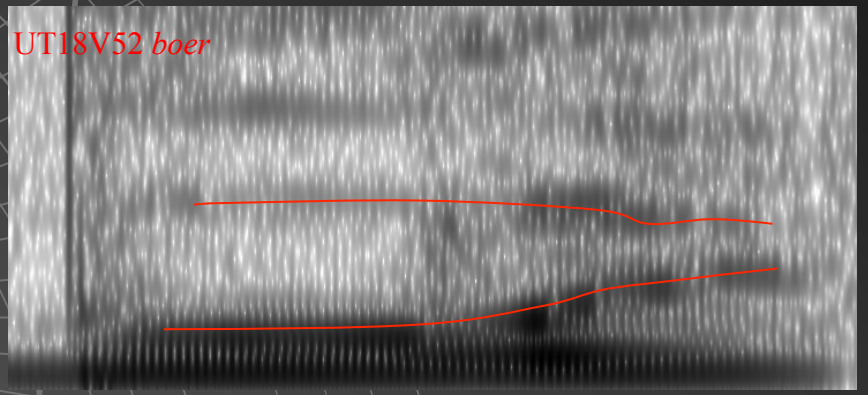

boer peer kaars ***boer*** ***bord*** *kaars*
CAP CAP CAP SJWA? SJWA SJWA

F2 en F3 niet dicht genoeg bij elkaar

Corpus II: Hema

- Er is echter nóg een akoestische relatie: F2/F3-verloop van ‘Gooise’ *r* en getrilde tongpunt-/r/

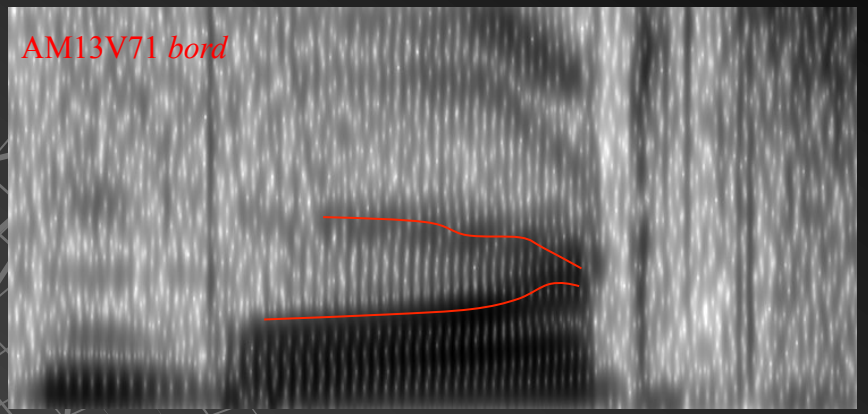

- Geen ‘Gooise’ *r* sprekers
  - Amsterdam
  - Brugge

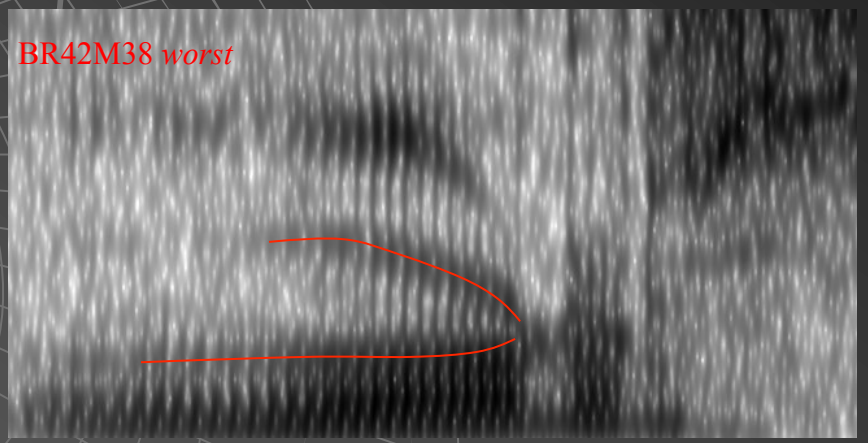

- F2/F3-conflatie inherent aan getrilde tongpunt-/r/ bij bepaalde sprekers

Conclusie Hemadata

- F2/F3-conflatie goede objectieve maatstaf aanwezigheid ‘Gooise’ *r*
- Aanwijzingen dat specifieke kleuring approximant-/r/ ook plaatsvindt bij varianten met meer constrictie
  - Zelfs indien dit auditief niet saillant is!

Conclusie/Implicaties

- Modern noordelijk Standaardnederlands geeft geen indicatie herkomst ‘Gooise’ *r*
  - Sprekers combineren met articulatorisch ongerelateerde varianten (uvulair-retroflex)
- Oudere sprekers stadsdialecten hebben met ‘Gooise’ *r* vergelijkbare /r/-varianten
  - Recente innovatie niet waarschijnlijk
- Fonetische relatie ‘Gooise’ *r* en tongpunt-/r/
  - Sterk verankerd in westerse dialecten
  - Kán ontstaan in ieder tongpunt-/r/-dialect…

Conclusie/Implicaties

- "Waar/waarvandaan?"
  - Alleen Het Gooi is onwaarschijnlijk, westen/Randstad is zeer waarschijnlijk
  - Spontaan fenomeen in meerdere dialecten
- "Waarheen?"
  - Verspreidt zich nu snel door noordelijk Standaardnederlands
  - Vlaanderen neemt 'Gooise' *r* niet als norm over…
  - …maar pas op! Hij kan zomaar spontaan ontstaan uit een tongpunt-/r/-dialect.

Referenties

Brandt Corstius, A. (2006). Ik had vooral talent voor de Gooise r. *NRC Handelsblad* 28-09-2006.

Collins, B., en I. M. Mees. (1996). *The Phonetics of English and Dutch*. E.J.Brill, Leiden.

Gussenhoven, C. (1992). Dutch. Illustrations of the IPA. *Journal of the. International Phonetic Association* 22, 45-47.

Smakman, D. (2006). *Standard Dutch in the Netherlands : a sociolinguistic and phonetic description.* LOT Dissertation Series

Stroop, J. (1998) *Poldernederlands. Waardoor het ABN Verdwijnt*. Bert Bakker, Amsterdam.

Van Bezooijen, R. (2005). Approximant r in Dutch: routes and feelings. *Speech Communication* 47-1/2, pp 15-31.

Van Bezooijen, R. (2007). Hoe vej is de ej? *Kennislink.nl vakpagina Taalwetenschappen*, http://www.kennislink.nl/web/show?id=170221

Van Bezooijen, R., Kroezen, S. en B. van den Berg (2002). Front Approximant /r/ - a vigorous change in Dutch. *Linguistics in the Netherlands* 2002, pp. 1-11.

Van den Toorn, M.C. (1992) De *tweede wereldoorlog en het Nederlands van nu*. Nijmegen University Press, Nijmegen.

Van de Velde, H. (1996). *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands (1935–1993)*. Proefschrift KUN, Nijmegen.

Van Oostendorp, M. (2008). Hoe de slot-r verdween uit het Nederlands, *Onze Taal* 77e jg: 2/3, 53-55.

De Gooise *r* – waar, waarvandaan en waarheen?

Koen Sebregts

Engelse Taal en Cultuur, Universiteit Leiden

Colloquium Jong Nederlands, Antwerpen, 14 mei 2008